

Ludwika Wlodek

Preložil Ján Páček

„Ako lojálny úradník
predvojnového Československa
a navyše maďarský šľachtic
s nemeckými koreňmi by to
s novými komunistickými
pohlavármi určite nemal ľahké

Štyri vlajky, jedna adresa

absynt
prekliati/reportéri

Spišské príbehy

absynt

Ludwika
Włodek:
Štyri vlajky,
jedna adresa

Spišské príbehy

Preložil Ján Púček

Rukopis prekladu tohto diela vznikol
s finančnou podporou Literárneho fondu

Vydanie tejto knihy podporil
Poľský inštitút v Bratislave

© Copyright by Ludwika Włodek
© Copyright by Wydawnictwo Literackie, 2017
All rights reserved
Translation © Ján Púček
Design & Layout © Pavlína S. Morháčová
Cover Photo © Marzena Hmielewicz
ISBN 978-80-8203-666-7

*Venované pamiatke Teresy Markowskej,
bez ktorej by táto kniha nikdy nevznikla.*

Prológ

Alebo o tom, ako sme sa dostali do Repísk a čo sme našli v novom dome

Sedela som na zadnom sedadle vedľa Teresy. Nohy sa mi lepili na sedadlo potiahnuté umelinou a motor našej malej fiatky nemilosrdne kvíľil na najvyšších obrátkach. Cez otvorené okná sa prášilo. Poľná cesta, po ktorej sme šli, bola taká strmá, až sa mi zdalo, že to nezvládneme a každú chvíľu sa začneme kĺzať dozadu.

Prešli sme Bryjów, Syski a konečne sa ukázali prvé chalupy Pawlikov. Na konci dediny stál Piotrekov dom. Keď sme vystúpili z auta, privítal nás hlbokým hlasom, usmiaty, bez trička. Pomyslela som si, že je to asi nejaký pustovník.

V skutočnosti to však bol architekt, rodinný známy, ktorý sa rozhodol opustiť život v meste a začať odznova v horách. To on našiel dom pre Teresu. Bolo leto 1981. Pred čosi vyše rokom zomrel môj pradedko a Teresin otec. Za peniaze z dedičstva si chcela kúpiť malý domček kdesi ďaleko od Varšavy, kde by sa mohla usadiť na dôchodok. Piotrek prišiel na Spiš už skôr a postupne sa v Pawlikoch udomáňoval. Stav jeho domu vtedy ani zďaleka nepripomínal zázrak, ktorý sa mu z neho podarilo urobiť. Bola to obyčajná stará zrubová chalupa, aké sa dali kúpiť od sedliakov, čo sa rozhodli presťahovať do mesta alebo si vybudovali nové, murované domy.

Dom pre Teresu bol veľmi podobný ako ten Piotrekov, akurát sa nachádzal na opačnej strane Repísk*, v Grocholowom Potoku. Predávali ho dvaja bratia Mazurekovci. Už pred mnohými rokmi sa presťahovali do Grzybowa pri Mielci. Spočiatku si ešte chalupu po rodičoch nechali. Prespávali v nej, keď navštívili rodnú dedinu. Časom sa však vracali čoraz menej, až sa napokon rozhodli, že výhodnejšie bude chalupu predať. Šli sme si ju obzrieť a dotiahnuť posledné formality.

Môj otec s Piotrekom šli autom naspäť cez Syski a Bryjów a potom cez Wojtyczków Potok až do Grocholowho Potoka. My s Teresou sme vyrazili pešo skratkou cez kopiec. Cestou sme však zabľúdili. Bolo hrozne horúco, no našťastie akýsi „dobrý pán“, ako sme ho neskôr nazvali v našich spomienkach, nás ponúkol vodou. Keď sme sa konečne dovliekli na miesto, otec s Piotrekom už boli nervózni, kde toľko trčíme.

Štvorcový dvor oddeľoval od cesty ovčinec, ktorý mal so samotným domom spoločnú strechu. Na druhej strane domu, symetricky k ovčincu, stála maštaľ a stodola.

Vtedy tu ešte nebol gánok a do chalupy sa vchádzalo rovno z pitvora. V prvej miestnosti, kuchyni, stála namodro omietnutá pec. Steny boli biele, no bola to tá hrboľatá primitívna omietka, čo sa nanáša na slamený podklad uložený priamo na drevené trámy, z ktorých je postavený celý dom. Druhá izba pôsobila oproti prvej omnoho tmavšie, pretože nebola omietnutá. Len medzi trámami boli úzke pásiky machu prekryté bledomodrou omietkou.

* Súčasný poľský názov obce je Rzepiska. Pri poľských a maďarských miestnych názvoch, ktoré majú ustálený slovenský názov, sa v celej knihe prikláňam k slovenskej verzii (pozn. prekl.).

Pod stropom sa zachoval originálny prievlak – dlhý nosný trám a na ňom ozdobným písmom vyrytý dátum dokončenia domu, júl 1921. V kúte izby stála druhá pec, ktorú sme neskôr, bohužiaľ, zbúrali. Sedeli na nej nejakí ľudia a pohodávali nohami nad vtedy ešte hlinenou podlahou. Ich nohy museli byť vo výške mojich očí, preto sa mi tak vryli do pamäti. Všade sa váľali prázdne fľašky a handry. Bol tam aj nejaký nábytok: tradičné spišské skrine, lavice s úložným priestorom a postele, na ktorých spávame dodnes. Sú veľmi krátke, dospelý človek sa v nich nedokáže vystrieť, a tak často preklíname nízky vzrast Mazurekovcov.

Z druhej izby sa vchádzalo do komory, odkiaľ sa po rebríku dalo vyjsť na povalu.

Keď sa Teresa stala oficiálnou majiteľkou domu, začali sme k nej chodiť každý rok na prázdniny. Práve na tej povaľe sa našlo množstvo pokladov. Okrem tých bežných, ako truhlica na zrná či koše na drevo, tam bolo dosť aj takých, ktorých význam a históriu sme odkrývali len postupne. Dozvedeli sme sa, že zvláštne nástroje, ktoré vyzerali ako obrovské kovové kefy, sú česadlá na ľan. Podobné, len ešte väčšie, sa používali na vlnu. Z toho, čo sme roky považovali za cedidlo na oddeľovanie srvátky pri výrobe bieleho syra, sa vyklul lis na varené zemiaky.

Medzi kopou rozličných drobností Teresa našla aj staré zažltnuté tlačivo. Bolo také staré, až sa človeku na jazyk tlačilo slovo manuskript. Ručne však na ňom boli napísané len dve veci: číslo 21 opravené na 20 a meno a priezvisko Bartek Mazurek, vlastne opačne: Mazurek Bartek, teda písané maďarským spôsobom, lebo celý dokument bol písaný po maďarsky. Okrem známeho priezviska a tajomného čísla sme pochopili len toľko, že tlačivo bolo vystavené v Budapešti v roku 1879.

Tajomný dokument sme zarámovali a zavesili na čestné miesto. Celé roky sme ho ukazovali rôznym hostom ako dôkaz fascinujúcej a komplikovanej histórie Spiša. Keď sa o mnoho rokov neskôr moja sestra začala učiť po maďarsky, vyčítala z neho, že má čosi spoločné s daňami. Detaily mi prezradil len celkom nedávno jeden môj známy Maďar: Ide o originálne, ale nevyplnené daňové priznanie Barteka Mazureka za rok 1879. Opravená číslica označovala číslo domu, v ktorom daňovník býval. Úplne ma ohromilo, že to bolo rovnaké číslo, aké má náš dom dodnes. Za vyše stoštyridsať rokov Spiš niekoľkokrát prešiel zo štátu do štátu, menili sa jazyky, o čom svedčí nielen maďarské daňové priznanie, ale aj slovenský nápis na nosnom tráme, no číslo domu zostalo to isté.

A práve o uvedených zmenách i o tom, čo zostalo nemenné, ale aj o ľuďoch, ktorí toho boli svedkami, rozpráva táto kniha.

Výhled na Tatry z okna nášho domu v Repiskách

1. kapitola

Alebo o spišskej rodine jedného poľského Maďara

Mária Engelmayer zomrela na jar roku 1972. Napriek daždivému počasiu sa na pohrebe zišli davy. Ľudia sa tam však nezišli len preto, že bola najstaršou obyvateľkou Kežmaruku. Prišli aj preto, že si pamätali a stále mali v úcte jej muža Ödöna Engelmayera, predvojnového starostu mesta. Predovšetkým však prišli preto, že jej smrť znamenala definitívny koniec jednej epochy. Ona sama svojou existenciou pripomínala, aký kedysi býval Kežmarok a spolu s ním aj celý Spiš. Jej odchodom si všetci uvedomili, že taký už nikdy nebude. Jedným to neprekážalo, iným z toho bolo smutno, ale všetci cítili, že sa ich to akosi týka.

Narodila sa na Ľubovnianskom hrade, ktorého počiatky siahajú až ku koncu 13. storočia. Vybudoval ho uhorský kráľ, aby upevnil svoju vládu nad severnými okrajmi Spiša, ktoré si nárokovali aj poľskí panovníci.

Udalosti späté s hradom sú pestré a búrlivé – odzrkadľujú celú komplikovanú históriu Spiša. Určite ešte bude príležitosť, aby sme o nich pohovorili konkrétnejšie. Hrad v 18. storočí prešiel do majetku štátu, od ktorého ho v roku 1825 odkúpil György Raisz, pradedo Márie Raiszovej, neškôr Engelmayerovej, uhorský šľachtic a úradník, radca Spišskej župy.

Na hrade žili tri generácie Raiszovcov. Usilovali sa pri-
navrátiť mu jeho niekdajšiu slávu. Obnovili barokový pa-
lác v takzvanom dolnom hrade a zastrešili niektoré iné
budovy. Udržiavanie takého obrovského komplexu však
bolo nesmierne nákladné – prevyšovalo dokonca aj mož-
nosti dobre situovaného vysokého úradníka. Okrem toho,
na hrade chýbali aj vymoženosti ako kanalizácia či pitná
voda. Mária bola posledným dieťaťom z rodiny narodeným
na hrade, presnejšie, v kaštieli, ktorý sa nachádza pod ním.
V roku 1880, necelé štyri roky po Máriinom narodení, jej
starý otec a Györgyov syn Konštantín Szilárd Raisz predal
hrad mestu Stará Ľubovňa.

Po predaji hradu sa Raiszovci presťahovali do Levoče,
kde rodina bývala už aj predtým, než Györgymu napadlo
hrad kúpiť. V Levoči sa Mária vydala za Ödöna Engelmaye-
ra. Tohto nádejného mladého muža surodeným pôvodom
spoznala, keď pracoval u jej otca ako právnik. Neskôr, už po
svadbe, otec i manžel ako experti uhorskej strany pripra-
vovali proces, ktorý mal rozhodnúť o tom, komu by malo
patriť Morské oko.*

O tejto súdnej záležitosti sa hovorilo v celom Rakúsko-
Uhorsku. Ich účasť v procese potvrdzuje, že patrili do úz-
kej elity uhorských právnikov. Spor sa ťahal už od začiatku
19. storočia. Hranica medzi rakúskou Haličou (ktorá vznik-
la z poľských území zabraných Rakúšanmi) a uhorským
Spišom viedla popri rieke Biela voda. Vysoko v Tatrách
však už táto záležitosť nebola taká jednoznačná, pretože sa

* Morské oko je najväčšie a jedno z najznámejších plies v poľských
Tatrách, nachádza sa v Doline Rybieho potoka na území
Tatranského národného parku, neďaleko hranice so Slovenskom
(pozn. prekl.).

nevedelo, kde presne Biela voda pramení. Na oboch stranách Tatier však tvrdili, že práve pastieri z ich dedín už celé veky pasú svoje ovce v Doline Rybieho potoka, teda v okolí Morského oka.

Konflikt sa vyostřil, keď sa novým majiteľom pozemkov na uhorskej strane stal nemecký šľachtic a továrnik Christian Kraft Hohenlohe, ktorý odkúpil Tatranskú Javorinu od Salamonovcov, uhorských dedičov týchto území sídliacich na hrade v Nedeci*. Na druhej strane vstúpil do sporu nový majiteľ Zakopaného, gróf Władysław Zamoyski. Obaja aristokrati cestovali po celom svete a vedeli, že chodenie do hôr sa stáva módou nielen medzi šľachtou, ale aj medzi pokrokovými mešťanmi. Hohenlohe bol navyše vášnivým milovníkom poľovačiek. V stávke tak už nebolo len niekoľko obyčajných pastvín. Obe strany si uvedomovali skrytý turistický potenciál Morského oka, preto ho každý chcel pre seba. Spor sa ťahal niekoľko rokov. Neskôr, v roku 1933, ho v poľskom zborníku *Wierchy* so silným vlasteneckým akcentom opísal Władysław Semkowicz, milovník Podhalia a propagátor poľskosti v podtatranskom regióne:

„A násilie v spornej oblasti neustávalo, naopak, podporované vládou uhorskou každým dňom naberalo na sile. Javorinskej správe nepostačovalo odstránenie poľských hraničných tabúl pri Morskom oku v roku 1890 a ich nahradenie uhorskými, neskôr tam postavili ešte hájovňu, ktorú však naši Gorali zrúcali. Knieža Hohenlohe zavolať na pomoc uhorských žandárov, ktorí si na spornom území vybudovali stále stanovisko a z haličskej strany nikoho nevpušťali; cesta po uhorskej strane bola pre turistov uzavretá a chodník vybudovaný Poľským tatranským spolkom

* Súčasný poľský názov obce je Niedzica (pozn. prekl.).

popri východnom brehu k Czarnemu Stawu zničený. Uhorskí pastieri pásli stáda svojho dobytku na sporných územiach, zatiaľ čo poľských pastierov stade vyhánali alebo ich rovno zatýkali. Rozhnevaný ľud z našej strany začal na toto násilie reagovať. V zime podpálili žandárske stanovisko a posúvali uhorské hraničné kamene. Do sporu sa zapojili aj súdne a správne orgány na oboch stranách, ale uhorskí žandári nedovolili súdnemu splnomocnencovi z Nowého Targu vykonať obhliadku miesta, ba dokonca sa mu vyhrážali zastrelením, zatiaľ čo uhorský súd sa odvážil zasadať a dokonca vynášať rozsudky v poľskej útulni Tatranského spolku. Uhorské ministerstvo, na ktoré sa obrátili rakúske orgány vo veci uzavretia tohto územia až do vyriešenia sporu, zakaždým odpovedalo, že toto územie považuje za nesporný majetok uhorskej koruny, na ktorom má právo vykonávať svoju moc a udržiavať poriadok aj za pomoci žandárov.“

Samozrejme, „uhorskí pastieri“ boli Spišiaci, poddaní uhorskej koruny, ktorých potomkovia sa dnes cítia Slovákmi alebo Poliakmi, a „poľskí pastieri“ zas boli Podhalanci.

Spor zašiel tak ďaleko, že prestal byť susedským nedorozumením a postupne nadobudol medzinárodný charakter. Haličský Sejm požiadal o intervenciu samotného cisára. Výsledkom bola dohoda medzi oboma parlamentmi rakúsko-uhorskej monarchie, že záležitosť vyriešia v zmierovacom konaní, ktorého prvé zasadnutie sa konalo 31. augusta 1902 v Grazi. Neviem, či sa na ňom zúčastnili aj Raisz a jeho mladý spolupracovník Engelmayer, v každom prípade verdikt nebol priaznivý ani pre Hohenloheho, ani pre uhorský štát, na ktorého území ležali jeho majetky. Súd sa totiž priklonil k názoru Oswalda Balzera, hlavného experta haličskej strany a profesora ľvovskej univerzity, ktorý

tvrdil, že prameň Bielej vody treba hľadať v Bielovodskej doline a nie v Doline Rybieho potoka, ako tvrdila uhorská strana. Morské oko tak zostalo na haličskej, teda poľskej strane.

Bez ohľadu na verdikt súdu vzťahy medzi Raiszom, Engelmayerom a kniežatom Hohenlohem zostali priateľské.

Engelmayerovci, podobne ako Raiszovci, patrili k spišskej elite. Ödön sa narodil v Levoči. Jeho rodina odvodzovala svoje korene od takzvaných Zipserov, teda spišských Nemcov. Boli to potomkovia nemeckých osadníkov, ktorých uhorskí králi začali usídľovať na Spiši už v polovici 13. storočia. Tatárskymi nájazdmi spustošená krajina potrebovala nových obyvateľov. Sťahovali sa sem predovšetkým zo Saska a v dôsledku toho bola väčšina miest a obcí dnešného Spiša založená na nemeckom práve. Nemecký jazyk a nemecká kultúra boli v tomto regióne, zvlášť v mestách, silno prítomné až do konca druhej svetovej vojny. Časť Zipserov si celý čas uchovala svoju nemeckú národnú identitu, mnohí sa však, ako napríklad Engelmayerovci, v priebehu vekov pomaďarčili a opakovane deklarovali svoje maďarské vlastenectvo.

Po svadbe sa Mária a Ödön usadili v Gelnici (vtedy Gölnicbányi) pri rieke Hnilec na južnom Spiši. Čoskoro sa však presťahovali do Levoče a vzápätí do Kežmarku, ktorý sa v tom čase nazýval Késmárk. Postupne sa im narodilo päť detí. Najstarší bol Jenő, ktorý sa narodil ešte v Gelnici, po ňom sa narodili József a Ödön, ktorý ako mladý spáchal samovraždu, a napokon dve sestry: staršia Béby a mladšia Ila. Rodičia z nich vychovávali uvedomelých a hrdých Maďarov, netušiac, že svet, v ktorom žili, bude už zakrátko čeliť zásadným zmenám.

Počiatkom veľkých otrasov bola prvá svetová vojna. Synovia Márie a Ödöna slúžili v uhorskej armáde, zatiaľ čo Ödön, ako sa na príkladného úradníka patrilo, vynaložil všetky svoje sily na to, aby uľahčil život civilom zasiahnutým vojnou na území celého Horného Uhorska. V zime roku 1914 pomáhal pri evakuácii Bardejova, ktorý obsadili Rusi, a zakladal poľné nemocnice. Dostal za to diplom od arcivojvodu Františka Salvátora, zaťa cisára Františka Jozefa.

O štyri roky Rakúsko-Uhorsko zmizlo z mapy. Okrem maličkého kúska na severe, ktorý pripadol Poľsku, sa väčšina Spiša ocitla v novovzniknutom Československu. Množstvo úradníkov zviazaných s Budapešťou, ktorá sa po novom považovala za koloniálnu metropolu, muselo opustiť krajinu. V novej slovenskej administrácii Maďarov nevideli veľmi radi. Ödön sa však, zhodne so svojim pôvodom, prihlásil k nemeckej národnosti, a tak mohol zostať.

Rodina naďalej žila v Kežmarku. Bola lojálna voči novému štátu, ale udržiavala aj pevné putá s Maďarmi. Mladší syn Márie a Ödöna József, ktorý bojoval na talianskom fronte, sa po vojne nevrátil domov. Pracoval v banke v mestečku Békešská Čaba, ktoré na rozdiel od Kežmarku a celého Spiša naďalej patrilo Maďarsku, hoci Trianonskou zmluvou výrazne oklieštenému. Tam sa mladý Engelmayer spriatelil s rodinou riaditeľa banky a zamiloval sa do jeho krásnej dcéry Margit. Keď sa spoznali, dievčina ešte študovala, a tak museli zopár rokov počkať, kým svoj vzťah oficiálne oznámili. Mladý Joska Engelmayer tak býval u svojej vyvolenej ako rodinný priateľ a kamarát jej brata, takisto Josku.

Neskôr, keď jeho šéfa preradili na pozíciu riaditeľa vo väčšom meste – v Debrecíne, József takisto požiadal o preloženie a zostal jeho pravou rukou.

Do Debrecína prišla navštíviť Margit dokonca aj Józsefova mladšia sestra Béby. Vzťahy medzi oboma rodinami sa prehlbovali a József v nasledujúcom roku pozval svoju milovanú na návštevu do svojho rodného domu. Pobyt u budúcich svokrovcov na Spiši Margit starostlivo opísala v roku 1988, teda o niekoľko desiatok rokov neskôr, v listoch adresovaných deťom, aby im odovzdala čo najviac z rodinnej histórie:

„Po návšteve Béby v Debrecíne mi prišlo pozvanie do Kežmarku na leto 1926. Pozvanie vyvolalo v našej domácnosti búrlivé diskusie. Otec bol proti, mama však môj dvoj- či trojtýždňový pobyt v Tatrách podporovala. Samozrejme, vyhrala mama, a tak sme sa vo dvojici (ja a József) mohli vybrať do Kežmarku!

Neviete si predstaviť, čo to bola v tých časoch za udalosť! Váš otec ma pozval do reštauračného vagóna, a keď sme sa blížili k Popradu, niekoľkokrát ma poprosil, aby som sa učesala a obliekla si niečo pekné, lebo na stanici nás bude čakať jeho otec Ödön, a ten má veľmi rád krásne ženy. Mala som obrovskú trému! Otec Ödön ma privítal bozkom na ruku (potom som sa cítila ešte čudnejšie) a takíkom nás zobral do Kežmarku. Teta Marcsi [alebo omami – aj takto nazývala v listoch svoju budúcu svokru]*, krásna dáma v čiernom oblečení (od smrti syna Ödöna chodila len v čiernom), a Béby ma prijali veľmi srdečne a potom dorazili do Tatranskej Polianky [Tátraszéplak] Ila a Pali, aby ma privítali. Ila sa s celou svojou bezprostrednosťou obrátila ku mne a povedala: no, pozrime sa, či je naozaj taká krásna, ako hovorili.

* Všetky poznámky v hranatých zátvorkách pochádzajú od autorky (pozn. prekl.).

Bola som v rozpakoch a skoro som sa prepadla pod zem. Doma som nikdy nepočula, že by som bola pekná alebo krásna. Môj milovaný brat mi hovorieval: sú dievčatá nepravdepodobne krásne, sú také, čo majú peknú postavu alebo nohy, niektoré majú dobré spôsoby. Ak nemajú nič z toho, tak sú veľmi múdre a vzdelané. O ostatných, ktoré nemajú žiadnu z týchto cností, sa hovorí, že majú pekné vlasy. A to si vlastne ty. Zbytočné boli komplimenty od šarmantného Ödöna (v skutočnosti mi takmer dvoril), hrozne ma to znervózňovalo.

Tam, vo vysokohorskom ovzduší, som bola stále ospalá a hladná, ale boli to krásne týždne. Zobrali ma do Tatranskej Polianky k Ile, odkiaľ sme vyrážali na výlety. S Béby sme sa cítili výnimočne, pretože sme išli vozom ozdobeným kvetmi. Boli sme pri Štrbskom plese [Csorba-tó], pri Popradskom plese [Poprádi-tó] a pri Zelenom plese [Zöld-tó]. Ak nebol v pláne dlhší výlet, chodili sme sa kúpať do Popradu. Popoludní bývali tanečné zábavy na Jeruzalemskom vrchu v Streleckom spolku. Hrával sa aj tenis, ale ja som nehrávala. Váš otec bol dobrý hráč. Moje priateľstvo s Béby sa prehlbovalo. Keď prišli starí rodičia Raiszovci na mesačnú dovolenku, už som vystupovala v úlohe dospelej mladej dámy.

Musím spomenúť ešte jeden zážitok. Raz ráno zobral ujo Ödön mňa, Józsefa a Béby do Starého Smokovca [Tatráfüred]. Šli sme taxíkom. Pozval nás tam do lokálu, v ktorom hral orchester a tancovali sme. V bare obsluhovali samí mladí elegantní ľudia (všetci boli študenti), ktorí prišli k nášmu stolíku, predstavili sa a pozvali nás do tanca. Nazývali sa fordanseri, teda predtanečníci. Ako bolo zvykom, ujo Ödön im diskrétno odovzdal odmenu. Dobre si zarobili, ale len pekní chlapci. Tancovali sme tango, waltz a dokonca